

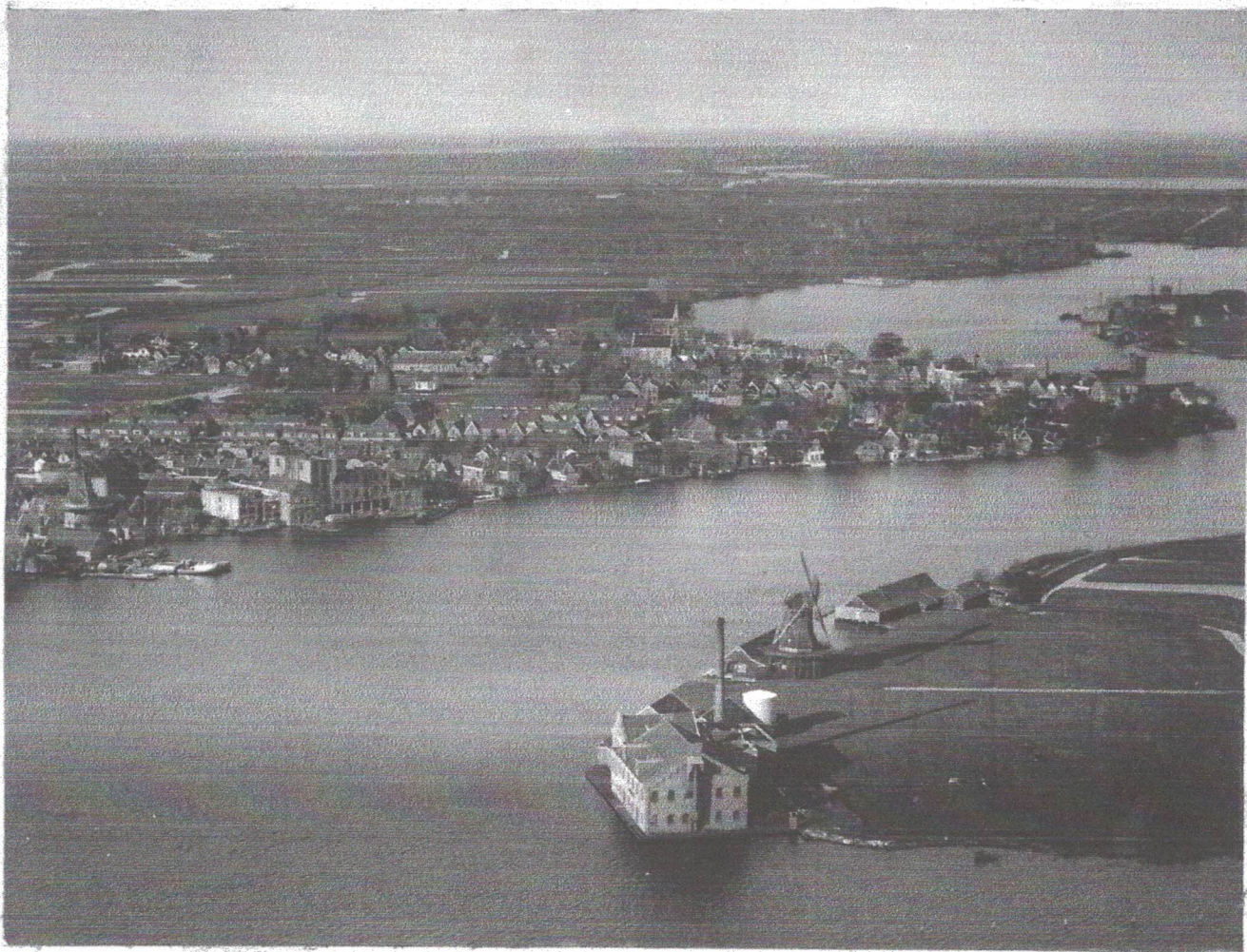
VOORLOPIG COMITÉ TOT DOCUMENTATIE EN BESCHERMING VAN
ZAAANSE MONUMENTEN

*Aan Zijne Excellentie den Minister van
Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen*

Ondergetekenden, allen Zaankanters, hebben een voorlopig comité gevormd, dat zich ten doel stelt om in samenwerking met alle daarvoor in aanmerking komende instanties te komen tot volledige documentatie en zo goed mogelijke bescherming van alle monumenten van geschiedenis en kunst, welke ons in de Zaanstreek thans nog resten.

Bovengenoemd voorlopig Comité tot Documentatie en Bescherming zou gaarne onder de aandacht van Uwe Excellentie willen brengen:

- I. Dat er veel reden is tot ernstige bezorgdheid omtrent het lot van de resterende Zaanse monumenten, gezien de grote snelheid waarmede zij de laatste jaren zijn verdwenen. Van meer dan de helft van hetgeen vermeld wordt op de Voorlopige Monumentenlijst van 1921 is reeds niets meer over. Daarenboven hebben onze veelal geheel uit hout opgetrokken monumenten ernstig geleden van de noodgedwongen verwaarlozing en de brandstoffenschaarste in de laatste jaren.
- II. Dat om deze redenen thans onder jongere Zaankanters een ernstig streven is ontstaan om hetgeen nu nog over is aan monumenten in onze geboortestreek zoveel mogelijk voor het nageslacht te bewaren. Het voorlopig comité stelt zich voor om naast uitvoerige documentatie, waarmede reeds een begin is gemaakt, zijn doel te bereiken door van overheidswege maatregelen te doen uitvaardigen, welke leiden tot doeltreffende bescherming.
- III. Dat dit streven van het voorlopig comité niet slechts betreft de in de Zaanstreek doorgaans zeer verspreid liggende objecten zèlf, maar dat daarnaast het streven ook omvat het laten voortbestaan van het specifiek aspect van sommige dorpsbuurten.

De Gemeente Zaandijk met op de voorgrond de „Gortershoek” vóór de bouw van de „Julianabrug”

IV. Dat het voorlopig comité thans in het bijzonder Uw belangstelling verzoekt voor één bepaalde karakteristieke buurt, welke zeer ernstig met langzame doch zekere ondergang wordt bedreigd, terwijl het gevaar alsnog afgewend zou kunnen worden.

Dit rapport betreft namelijk een woonwijk in de gemeente Zaandijk, welke gelegen is langs de Zaan tussen de „Julianabrug” en de „Gortershoek”, in het vervolg kortweg aangeduid met de naam „Gortershoek”.

Het zij ons vergund een korte beschrijving te laten volgen:

De „Gortershoek” bestaat uit een 30-tal naast elkaar gelegen ondiepe erven tussen de dorpsweg, Lagedijk genaamd, en de Zaan, welke laatste ter plaatse zeer breed is.

Deze erven zijn aan de straatkant bebouwd met aaneengesloten huizen, die haast alle als woonhuis in gebruik zijn. Voor een groot gedeelte zijn het nog dezelfde koopmanshuizen die in de XVIIIde eeuw door de toenmalige fabrikanten werden gebouwd. Zij zijn voornamelijk uit hout opgetrokken, met aan de straatkant meestal een voorgevel van fijngevoegde kleine baksteen, soms bekroond door een met snijwerk fraai versierd groen-houten voorschot stijl Lodewijk XVI.

„Gortershoek”

(straatzijde)

v.l.n.r. de nos.

70, 64, 62, 48, 46, 44

„Gortershoek”

(straatzijde)

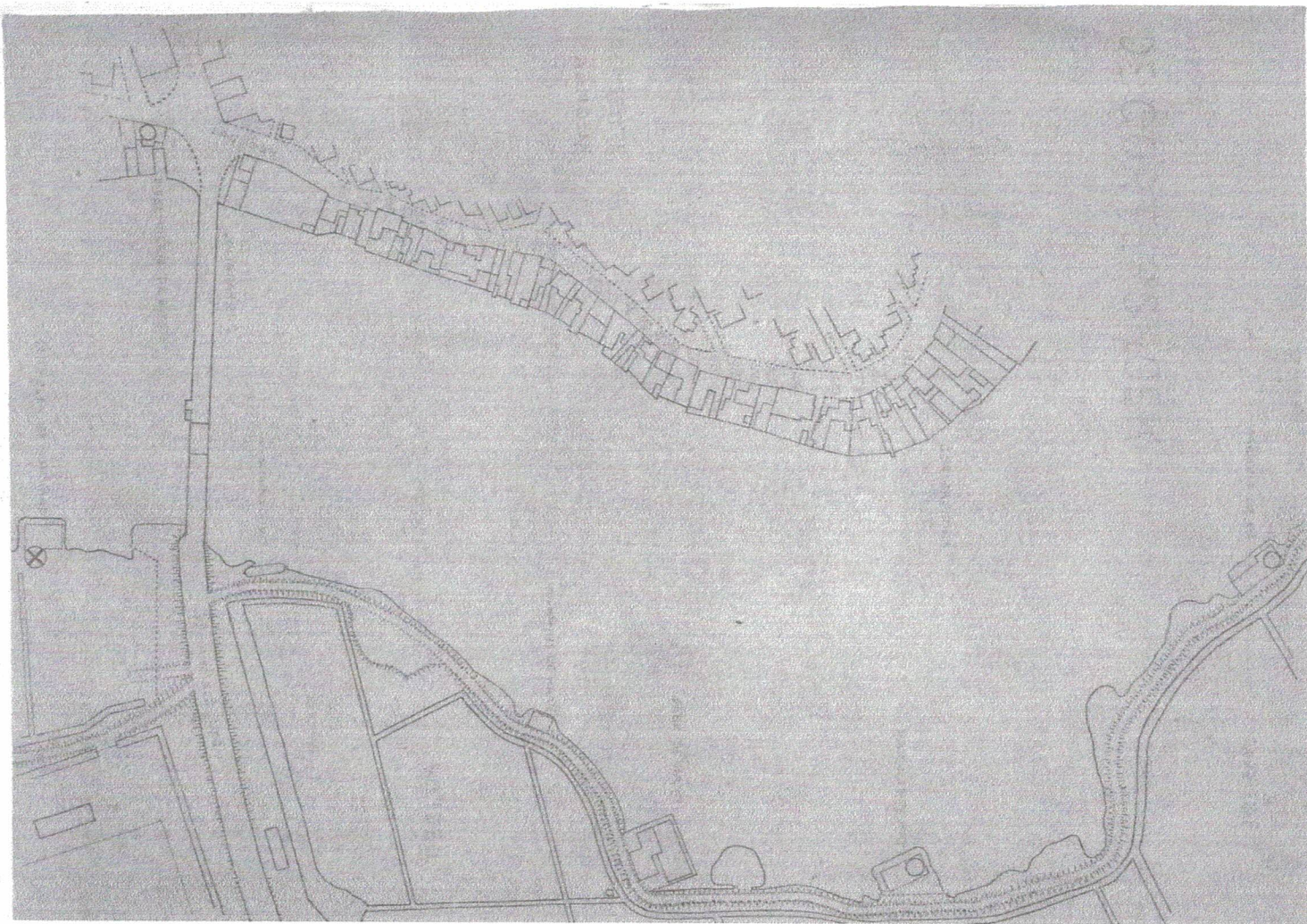
v.l.n.r. de nos.

114, 110, 104, 102

Ook echter aan de Zaanzijde zijn deze oude koopmanshuizen zeer de aandacht waard. De met aardige geveltjes getooide „goedjaarsendjes” en „luchthuizen” aan de waterkant, groen geverfd, met wit afgezet en versierd met fraai gesneden lofwerk, geven de „Gortershoek” ook nu nog een schilderachtig aanzien:

Jammer genoeg hebben enkele van de oude houten huizen later plaats moeten maken voor meer nieuwerwetse stenen huizen. Er zijn echter voorbeelden van goede aanpassing van nieuwbouw aan de historische omgeving, en nog altijd zijn 20 van de 30 woonhuizen aan de Zaanzijde uit hout opgetrokken en vriendelijk groen geschilderd, zodat tot op heden het typische karakter van het geheel grotendeels bewaard bleef.

Waarom is overigens deze „Gortershoek” nu juist zo belangrijk?

In de eerste plaats omdat verschillende van de zich daar bevindende monumenten de laatst-overgebleven voorbeelden zijn van de typische Zaanse houten bouwkunst uit de XVIIIde eeuw.

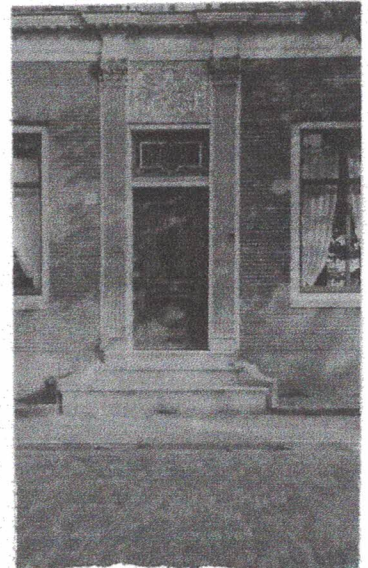
Voor een korte beschrijving van alle gebouwen in de „Gortershoek” afzonderlijk verwijzen wij Uwe Excellentie naar de Bijlage aan het slot van ons rapport.

Lagedijk 92

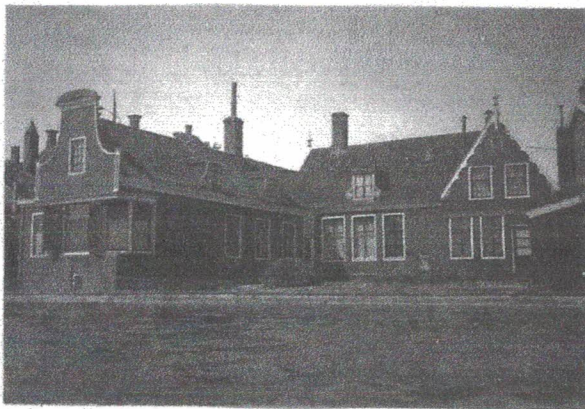

Lagedijk 80

Lagedijk 94

Vooral echter ligt het belang van de „Gortershoek” in het *geheel*, dat de monumenten samen aan de waterkant vormen. Een geheel dat zeer bijzonder is voor ons land en karakteristiek voor de Zaanstreek van vroeger. Destijds vond men een dergelijk aspect namelijk overal langs de Zaan, vanaf de Dam te Zaandam tot aan Wormerveer toe.

Dat bijzonder historisch aspect is echter overal langs de Zaan grondig vernield of verdwenen, doordat lange tijd te weinig aandacht werd besteed aan de afbakening van industrieterrein en woonwijken. De „Gortershoek” is, sinds een dergelijk complex van kleinere omvang van Koog aan de Zaan naar het Openluchtmuseum te Arnhem is verhuisd, het enige wat nog als een geheel over is.

Lagedijk 110

De ligging van de „Gortershoek” ten opzichte van de omgeving is zeer gelukkig. De Zaan is hier breed en de overkant wordt gevormd door de uitgestrekte weiden van de „Kalverpolder”, met aan het dijkje, dat zich langs de Zaan slingert, enkele overblijfselen van de vroeger zo talrijke windmolens.

Sinds 1936 is de „Gortershoek” aan de Zaanzijde „ontsloten” door de bouw van de „Julianabrug”, welke de provinciale weg van Haarlem naar Purmerend over de Zaan voert. Deze brug wordt op de oevers aan weerszijden geflankeerd door de onttakelde meelmolen „de Dood” en de in zwaar verval verkerende oliemolen „de Ooievaar”, voor het behoud waarvan de Vereniging „De Zaanse Molen” zich op het moment veel moeite geeft. Het prachtige uitzicht vanaf de „Julianabrug” bekoort iedereen voorbijganger, en velen zoeken de mooie omgeving van de brug uit voor het maken van een wandeling.

Nu is echter in de „Gortershoek” een kiem van bederf geslopen.

In een klein pakhuis, dat tussen de woonhuizen stond, nestelde zich een industrietje, dat zich in 1943 reeds tot een fabriekje van steen heeft uitgebreid en zo op den duur door nieuwe uitbreiding verdere ontsiering en ten slotte ondergang zal betekenen van het typisch aspect van onze „Gortershoek”, zoals dat hierboven beschreven is.

Het ontsierende fabriekje, links Lagedijk 70, rechts 76

Alle grote fabriekscomplexen, welke men tegenwoordig langs de Zaan in de bebouwde kom van de gemeenten aantreft, zijn op deze wijze ontstaan. Men begint in een klein bestaand pand, breidt zich een beetje uit, de burenen begint roet, stank en lawaai te vervelen, de aangrenzende woonhuizen worden door het bedrijf aangekocht en gesloopt, nieuwe uitbreiding volgt en nieuwe burenen worden daarna verdreven. Nog niet lang geleden verdween op een dergelijke wijze de „Dubbele buurt” te Koog aan de Zaan, welke te Arnhem kon worden herbouwd. Hoeveel is op deze wijze echter al *voorgoed* onder sloopershanden verdwenen!

Uit het voorgaande blijkt naar onze mening duidelijk:

- A. *Dat de „Gortershoek” een belangrijk nationaal monument is,*
1. omdat hij de laatste groep woonhuizen vormt, welke het typisch karakter van oud-Zaanse koopmanshuizen aan het water tot op heden heeft bewaard,
 2. omdat er voorbeelden van Zaanse houten bouwkunst worden aangetroffen welke enig zijn;
- B. *Dat het ongewenst is dat zich in deze historisch belangrijke „Gortershoek” bedrijven vestigen,*
1. omdat daardoor het karakter van het geheel verloren gaat en de monumenten zelf met ondergang worden bedreigd,
 2. omdat het in strijd is met de huidige opvatting over een scheiding tussen industrieterrein en woonwijken in verband met de volksgezondheid,
 3. omdat de „Gortershoek” de industrie geen enkel voordeel biedt boven terreinen en panden in zijn omgeving;
- C. *Dat de „Gortershoek” als woonwijk ruim voldoende reden van bestaan heeft,*
1. omdat er altijd grote vraag bestaat naar woonhuizen met een Zaanerf,
 2. omdat de huizen aan alle eisen van bewoonbaarheid voldoen,
 3. omdat de bewoners aan hun „Gortershoek” gehecht zijn, gezien de piëteit waarmee de oude huizen in stand werden gehouden en nieuwe huizen doorgaans aan de oude bouwstijl werden aangepast.

Dit alles overwegende zou het voorlopig comité Uwe Excellentie willen verzoeken om de hierboven beschreven „Gortershoek”, welke slechts een miniem gedeelte van de uitgestrekte Zaanoevers beslaat, *in zijn geheel tot monument te verklaren*, hetwelk dient in te houden:

dat alle eigenaars van percelen in de „Gortershoek” verplicht worden de bestaande toestand en de tegenwoordige bestemming van hun panden te handhaven,

dat slechts wijzigingen in deze toestand mogen worden gebracht na overleg met en goedkeuring door het Rijksbureau voor de Monumentenzorg of een door dit bureau aan te wijzen instantie,

dat aan deze bepalingen van overheidswege de nodige sancties worden verbonden, opdat het nakomen er van voor de toekomst is verzekerd, en tenslotte,

dat overwogen wordt in hoeverre aan de eigenaars van de betrokken perceelen enige compensatie voor bovengenoemde bepalingen kan worden toegekend.

Koog aan de Zaan, April 1946.

Hoogstraat 52

Het Voorlopig Comité tot Documentatie en Bescherming van Zaanse Monumenten:

Mr. J. W. GROESBEEK,

wvd. Rijksarchivaris voor de Provincie Noord-Holland.

J. C. HONIG,

Bestuurslid van het Historisch Gezelschap „Dr. G. J. Boekenooogen”.

J. W. DE BOER,

Bestuurslid van het Historisch Gezelschap „Dr. G. J. Boekenooogen”.

J. SCHIPPER,

Architect.

Ing. T. M. VAN DER KOOGH,

Deskundige antieke houtbouw.

E. SMIT,

Bestuurslid van de Vereniging „De Zaanse Molen”.

J. C. DUYVIS,

Adjunct-Conservator van het Molenmuseum,
Secretaris van het Voorlopig Comité.

KORTE BESCHRIJVING VAN ALLE GEBOUWEN IN DE „GORTERSHOEK" TE ZAANDIJK

De nummering van de gebouwen in deze beschrijving is gelijk aan de huisnummers van de Lagedijk en terug te vinden zowel op de overzichtsfoto van de Zaankant als op het kaartje.

- 44 (huidige bewoner Gorter), geheel houten woonhuis (XVIIIde eeuw) met tuitgevel.
- 46 (Boekenooien), stenen woonhuis met houten aanbouw aan de Zaankant. Aardig voorbeeld van aanpassing.
- 48 (Booda), geheel houten woonhuis met luchthuis aan de Zaankant (XVIIIde eeuw). Gesneden deur, met snijraam in rijke omlijsting en gecanneleerde, van composiet kapitelen voorziene pilasters. Interieur vermeldenswaard, o.a. oud wagenschot. (De voorlopige monumentenlijst geeft aan: „Luchthuis met betimmering (XVIIIde eeuw)").
- 50 (Volger), stenen sigarenwinkeltje met houten achtergevel. Onbelangrijk.
- 52 (Hekkert), geheel houten woonhuis (XVIIIde eeuw). Zaankamer met schuine hoekramen, fraai versierde dakkapel en zeer bijzondere gesneden raamkozijnen.
- 56 (Caron), geheel houten woonhuis (XVIIIde eeuw). Mooie dakkapellen, twee eenvoudige halsgeveltjes aan de Zaanzijde (stijl Lodewijk XVI) en deur met houten snijraam in gesneden omlijsting.
- 60 (Walig), vierkant stenen woonhuis. Onbelangrijk.
- 62 (Notariskantoor), eenvoudig houten gebouw.
- 64 (Schouten), stenen sigarenwinkeltje. Onbelangrijk.
- 70 (Kabel), eenvoudig houten woonhuis, in gebruik als kruidenierswinkel. Aan de Zaanzijde een zeer typische „afluiving", voorbeeld van XVIIIde eeuwse houtbouw, met uitgekraagde zijgevel.
- 72 (Nicolaas Wit), cacaoabriek.
- 74 (Van Vliet), eenvoudig geheel houten woonhuis.
- 76 (Kuijt), stenen woonhuis met aan de Zaanzijde een oud luchthuis met rechte kroonlijst en gesneden consoles (begin XIXde eeuw).
- 78 (Woerdeman), eenvoudig geheel houten huisje, in gebruik als garen- en bandwinkel.
- 80 (Museum Zaanlandsche Oudheidkamer), antiek stenen koopmanshuis met aan de Zaan een buitengewoon mooi goedjaarsend met een houten halsgevel met fronton, stijl Lodewijk XVI, voorzien van fraai snijwerk. Fraai gesneden deur met snijraam tussen van Ionische kapitelen voorziene pilasters waarin typische ruitjes stijl Lodewijk XV. (De voorlopige monumentenlijst vermeldt: „een kamer met betimmering, schoorsteen en geschilderd behangsel (XVIIIde eeuw). Luchthuis met zinnebeeld der papiermakerij").
- 82 (Alberti), stenen woonhuis. Onbelangrijk.
- 84 (Zwart), stenen woon- en pakhuispand. Onbelangrijk.
- 86 (Goedhart), geheel houten woonhuis met houten luchthuisje, een aardig voorbeeld van aanpassing.
- 88 (Snuij), stenen woonhuis met luchthuisje. Onbelangrijk.
- 90 (Honig), stenen woonhuis met houten achtergevel. Aardig voorbeeld van aanpassing: antiek snijraam met bijenkorf en toepassing van een oud bouwfragment in de vorm van een top met Lodewijk XVI vaas. (Monumentenlijst vermeldt „Fragment van een voorschot (XVIIIde eeuw). In de tuin hier tegenover een beeldje van de Faam op voetstuk").
- 92 (Groot), koopmanshuis (XVIIIde eeuw) met stenen voorgevel. Aan de Zaankant afluiving en luchthuis met Lodewijk XV snijwerk en gebogen hoekramen. Prachtige rijk gesneden deur met snijraam en kunstig versierde bekroning omgeven door gecanneleerde pilasters met composiet-kapitelen. (De voorlopige monumentenlijst vermeldt: „Deur met bovenlicht (XVIIIde eeuw) en Luchthuis").
- 96 (Honig), koopmanshuis (XVIIIde eeuw) met stenen langgevel. Aan de Zaanzijde deels vernieuwd.
- 98 („d' Bijkorf"), houten pakhuisje (XVIIde eeuw).
- 100 (Fust), stenen woonhuis met houten achtergevel.
- 102 (Vis), stenen koopmanshuis (XVIIIde eeuw). Achtergevel versierd met Lodewijk XVI ornament en fraaie rechte kroonlijst.
- 104 (Raadhuis). Koopmanshuis met houten achtergevel bekrond door een van gesneden Lodewijk XV-„kuif" voorziene klokgevel. Twee grote gesneden toegangsdeuren met rijk snijraam tussen gecanneleerde pilasters met Ionische kapitelen. (De voorlopige monumentenlijst vermeldt: „bevindt zich sinds 1854 in een particuliere woning (XVIIIde eeuw). In de gang een stucplafond met schildering op doek. Trappenhuis met stuc-versiering, gesneden trapleuning. In de Burgemeesterskamer een betimmering, een marmeren schoorsteen met spiegel in omlijsting, waarboven grauwtje (alles XVIIIde eeuw), plafondbeschildering (1806). In de Secretarie goudleerhangsel (ten dele vernieuwd). Twee gesneden deuren met omlijsting en bovenlichten (XVIIIde eeuw, voor de vensters van beide kamers horren in lijsten").
- 110 (Kantoor van de Firma Huijsman), houten koopmanshuis (XVIIIde eeuw) met voorgevel stijl Lodewijk XVI, voorzien van fronton en guirlande. Aan de Zaanzijde een luchthuis met halsgeveltje. (De voorlopige monumentenlijst vermeldt: „Voorschot (XVIIIde eeuw) Steen (1749). Betimmering met geschilderd behangsel. Keuken met schoorsteenbekleding van parse tegels").
- 114 (Amons), houten koopmanshuis met halsgevel voorzien van Lodewijk XVI vaas en fraai gesneden guirlande (XVIIIde eeuw). (De voorlopige monumentenlijst vermeldt: „Voorschot (XVIIIde eeuw) in de tuin een beeldje van de Faam op voetstuk (XVIIIde eeuw)").
- 116 (Daam), stenen woonhuis. Onbelangrijk.
- 118 (Timmers), stenen woonhuis. Onbelangrijk.
- 120 (Vis), houten woonhuis met nieuwerwets-stenen voorgevel.
- 122 (Zwart), houten koopmanshuis (XVIIIde eeuw) met halsgevel voorzien van Lodewijk XVI vaas en guirlande. Achtergevel met gecanneleerde pilasters en een door consoles gedragen empire lijstgevel van hout (begin XIXde eeuw). Empire deur met snijraam tussen ronde pilaren. (De voorlopige monumentenlijst vermeldt: „Voorschot (XVIIIde eeuw) met bekronende vaas, deur-omlijsting")